

Askanas, Kazimierz

Ks. dr Michał Grzybowski - Martyrologium Duchowieństwa Diecezji Płockiej w latach II wojny światowej 1939-1945

Notatki Płockie 27/4-113, 54-56

1982

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

jących w latach 1839 — 1866 na terenie objętym działalnością Urzędu, tj. lekarzy (m.innymi lekarzy: powiatowego w Płocku — Krassowskiego, miejskiego w Sierpcu — Chrzanowskiego, lekarza szpitala św. Jana w Lipnie — Mikulińskiego, Sokolnickiego w Pułtusku, Wesołowskiego w Zakrocymiu itp.) feiczarów z powiatów płockiego i mławskiego, akuszerek miejskich (z Płocka, Sierpca, Wyszogrodu, Dobrzynia, Makowa, Przasnysza i Augustowa), pracowników farmacji (właściciele aptek: w Płońsku, Pułtusku, Lipnie, Raciążu, Ostrowi, Zakrocymiu i Czyżewie).

Jako dotkliwą lukę odczuwa się brak akt generalnych dotyczących organizacji służby zdrowia w guberni i działalności samego Urzędu Lekarskiego. Jedyny zachowany z generalistów wolumin dotyczy farmacji¹⁶. Obejmuje on lata 1839 — 1866 i zawiera głównie okólniki i rozporządzenia Głównego Inspektora Lekarskiego dotyczące funkcjonowania aptek w Królestwie Polskim, a m.in. zasad organizacji tych placówek, sprzedaży leków dopuszczonych do powszechnego rozprowadzania, składu chemicznego i cen

niektórych artykułów chemicznych np. farb, wód pitnych, zawierają też wytyczne w sprawie właściwego, pod kątem wymogów sanitarnych, urządzania zakładów przemysłowych, protokoły wizytacji aptek i wynikające z nich zalecenia, wykazy prowizorów itp.

Interesujące są dodatkowe informacje nanoszone przez Urząd Lekarski na otrzymanych z Min. Spraw Wewnętrznych zarządzeniach, a między innymi godne uwagi są adnotacje dotyczące rozdzielnictwa owych okólników, gdyż wymieniają one imiennie wszystkich odbiorców, tj. lekarzy powiatowych (np. na okólnikach z lat 1850 — 51 wymieniono 11 lekarzy powiatowych z terenów guberni płockiej i augustowskiej), lekarzy miejskich (10), aptekarzy (32-33).

Te specyficzne wykazy są cennym uzupełnieniem niekompletnych akt osobowych i statystyki personalnej służby zdrowia.

Trzy pozostałe woluminy, jakie zachowały się oprócz wyżej wymienionych personaliów i akt ogólnych farmacji, dotyczą aptek w Dobrzyniu, Biezuńiu i Serocku.

Czesława Gąska

PRZYPISY

¹ *Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego*, r. 1810, t. II, s. 70—79.

² *Dziennik Praw Król. Pol.* (dalej cyt. *Dz. Pr. KP*) r. 1816, t. II, s. 31—38 postanowienie Namiestnika z 3 II 1816 r.

³ *Dz.Pr.K.P.* r. 1817, t. III, s. 231—242.

⁴ *Dz.Pr.K.P.* r. 1817, t. IV, s. 54—73 — postanowienie o radach szpitalnych.

⁵ *Dz.Pr.K.P.* r. 1833, t. XV, s. 9—25 — postanowienie z 16/28 VIII 1832 r. o ustanowieniu rad opiekuńczych dla dobroczynnych instytucji publicznych.

⁶ *Dz.Pr.K.P.* r. 1838, t. XXII, s. 427—563 — ustawa o zarządzie Wydziału Cywilno-Lekarskiego w Król. Pol. z 25 XI/7 XII 1838 r.

⁷ *Dz.Pr.K.P.* r. 1866, t. LXVI — art. 52, 53, 61, 74.

⁸ *Dz.Pr.K.P.* r. 1867, t. LXVII, s. 227—229.

⁹ *Dz.Pr.K.P.* r. 1842, t. XXX, s. 5—89.

¹⁰ *Dz.Pr.K.P.* r. 1870, t. LXX, s. 195—197 — ukaz z dn. 19 VI 1870 r.

¹¹ Woj. Archiwum Państwowe w Płocku (WAP Płock) — Rada Opieki Społecznej Guberni Płockiej (dalej cyt. Rada Opieki Społ.), sygn. 23.

¹² WAP Płock, Rada Opieki Społ., sygn. 64, 65, 67.

¹³ WAP Płock, Rada Opieki Społ., sygn. 298 „Główna kniga Płockoj Bol'nicy Sv. Trojcy [...]”.

¹⁴ WAP Płock, Rada Opieki Społ., sygn. 299 i 300 „Główna kniga Płockoj Bol'nicy Sv. Trojcy [...]”, cz. I i II.

¹⁵ WAP Płock, Rada Opieki Społ., sygn. 242.

¹⁶ WAP Płock, Urząd Lekarski Gub. Płockiej i Augustowskiej, sygn. 1 „Akta generalne farmacji”.

RECENZJE

Ks. dr Michał Grzybowski Martyrologium Duchowieństwa Diecezji Płockiej w latach II wojny światowej 1939—1945

*Narody, które tracą pamięć
tracą życie.*
(ze wstępu ks. dra Michała Mariana
Grzybowskiego)

O prowadzonym z całą bezwzględnością biologicznym wyniszczaniu przez hitlerowców ludności zamieszkującej ziemie polskie mówi się i pisze za dużo i za mało.

Za dużo, bo powtarzanie ogólników uzasadnianych na ogół tylko danymi statystycznymi spowszednia i spłyca zagadnienie. Najbardziej ponury fragment historii świata, stanowiący niewygasły problem największej w dziejach zbrodni ludobójstwa nie może być sprowadzony do składania oświadczeń o martyrologii narodu i wyrażania przy tym nie pogłębionych na ogół opinii. Zagadnienie draży bowiem do najgłębszych pokładów problematyki społecznej i psychopatii, która opanowała jednostki i wielkie grupy społeczne.

Mówi się i pisze o tych sprawach za mało przede wszystkim dlatego, że w ciągu czterech prawie dekad lat od zakończenia drugiej wojny światowej wciąż biją w oczy braki opracowań faktograficznych masowych i indywidualnych zbrodni hitlerowskich, a fakty już dziś niejednokrotnie trudne do przedstawienia coraz trudniej będzie ustalić w miarę upływu czasu.

Bezdiskusyjną niezbędność tego rodzaju prac należy uznać za mający społeczną wymowę wymóg, kierowany w pierwszym rzędzie ku historykom współczesności.

Na spotkanie temu ważnemu zamówieniu społecznemu, szczególnie istotnemu na terenie ziemi płockiej, w której, jako zaliczonej przez Niemców do po-

łudniowo-wschodnich Prus, prześladowania hitlerowców przebiegały ze szczególną ostrością — wysła naprzeciw, wydana ostatnio (1982) bardzo starannie przez Płockie Wydawnictwo Diecezjalne, książka ks. dra Grzybowskiego, członka TNP, pod tytułem *Martyrologium Duchowieństwa Diecezji Płockiej w latach II wojny światowej 1939—1945*. Płock 1982, str. 251 z ilustracjami i tablicami.

Słowo wprowadzające Biskupa Płockiego ks. Bogdana Sikorskiego, który wystąpił z inicjatywą wydania tej pracy, wychodzi z założeń religijnych i etycznych pod kątem oceny męczeństwa kapłanów, jako próby człowieka, jego godności i charakteru w obliczu Boga. Jednocześnie przytoczenie ważnego historycznie faktu wymordowania ponad 2000 księży polskich, uznanych za niebezpiecznych dla okupanta przywódców narodowych na ogólną liczbę 4000 księży wymordowanych w całej Europie wymownie wskazuje na celowo i bezwzględnie realizowane, postawione przez Hitlera, zadanie eksterminacji narodu polskiego.

Niewątpliwie słuszną wypowiedź wprowadzenia, że książka ks. dra Michała Mariana Grzybowskiego stanowi wkład w historię Kościoła w Polsce i Kościoła Powszechnego, należy rozszerzyć stwierdzeniem, że jest to również cenny dokument dla historii, a w szczególności dla dziejów ziem mazowieckich, jakie obejmuje diecezja płocka.

Praca ks. dra Grzybowskiego składa się z trzech części: pierwsza omawia biografie księży zamordowanych w czasie drugiej wojny światowej, druga — księży, więźniów obozów koncentracyjnych, którzy przeżyli okres wojny, trzecia dotyczy księży, którzy doznali poważniejszych represji (uwięzienia i tymczasowe aresztowania) ze strony okupanta. Poza księżmi wymienieni są też alumni Płockiego Seminarium Duchownego więźni i zamordowani. Uzupełnia książkę cenne zestawienie danych dotyczących duchownych aresztowanych i zamordowanych ze wskazaniem obozów, w których ponieśli śmierć, rozstrzelanych, powieszonych i zamordowanych w inny sposób, a także zmarłych z wycieńczenia po powrocie z więzień. Na szczególną uwagę zasługuje bogata bibliografia przedmiotu — pozycji najczęściej przytaczanych na końcu książki i szczegółowa, odnosząca się do przedstawionych życiorysów.

Część pierwsza książki obejmuje 110 biografii duchownych zamordowanych w obozach koncentracyjnych w Dachau, Działdowie, Oświęcimiu, Sachsenhausen i w Stutthofie oraz na placówkach duszpasterskich. Nie wchodząc w ocenę kościelnej, społecznej i patriotycznej działalności poszczególnych księży, poświadczonych ich życiorysami, wszystkich zrównanych przez męczeńską śmierć, trudno jednak wśród osób wymienionych przez Autora nie podkreślić postaci szczególnie zasłużonych dla Kościoła, ludzi i kraju, w którym żyli i dla którego umarli.

Na czoło tych męczenników wybija się wielka postać arcybiskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego, seniora Episkopatu Polskiego, doktora honoris causa Uniwersytetu Warszawskiego, członka Towarzystwa Naukowego Płockiego, autora licznych prac liturgicznych, a przede wszystkim bezcennego dla historii miasta dzieła *Płocka Monografia Historyczna*.

Do nieprzeciętnych postaci w Płocku należy też

zaliczyć ks. prałata Józefa Michalaka, profesora Seminarium Duchownego, wybitnego znawcę historii liturgii, łaciny i greki, przez lat kilkadziesiąt nauczyciela tych języków cieszącego się w mieście szczególną sympatią oraz księdza kanonika Władysława Skierkowskiego, członka Towarzystwa Naukowego Płockiego — muzykologa i muzyka, niezwykle zasłużonego zbieracza pieśni kurpiowskich i badacza kurpiowskiego folkloru, autora dzieła *Puszcza Kurpiowska w pieśni*, najważniejszej w tym zakresie pozycji naukowej od czasów prac Kolberga. Wszyscy wymienieni kapłani zostali zamordowani w obozie w Działdowie.

W części drugiej Autor wymienia biografie księży, którzy przeżyli uwięzienie w obozach koncentracyjnych i choć wyszli z nich z życiem, to zwykle ze zniszczonym zdrowiem.

Między 31 wyliczonymi w tej części pracy duchownymi znajdują się księża bardzo popularni, cenieni i otoczeni w Płocku szczególnym szacunkiem, jak: ksiądz prałat Józef Góralski, dyrektor i od 50 lat profesor Seminarium Duchownego w Płocku, wykładowca polonistyki i homiletyki (sztuka układania kazań — z greckiego — homiletike — sztuka mówienia), jeden z najstarszych członków Towarzystwa Naukowego Płockiego i ks. prałat dr Lech Grabowski, również profesor tegoż Seminarium, wykładający religioznawstwo, filozofię, psychologię i sztukę sakralną, dyrektor Muzeum Diecezjalnego w Płocku, wybitny znawca sztuki, autor cenionych prac z zakresu sztuki i filozofii religii, odznaczony przez Uniwersytet w Cambridge odznaczeniem „Of Merit” (za wybitne zasługi dla ludzkości), także członek Towarzystwa Naukowego Płockiego. Obaj ci księża poddawani w obozie w Dachau pseudonaukowym zabiegom medycznym przeżyli straszliwe katusze i zostali wyzwoleni z poważnie zniszczonym zdrowiem.

Część trzecia pracy zawiera biografie 31 księży osadzonych w więzieniach hitlerowskich, z których szczególną popularnością cieszył się dr teologii i administrator apostołski, ks. prałat Stanisław Aleksander Figielski, członek Towarzystwa Naukowego Płockiego, który przez prawie pół wieku pełnił w Płocku obowiązki kapłańskie i zdobył dużą wdzięczność płoczan za akcje charytatywne w czasie nazistowskiej okupacji, w szczególności za ofiarnie niesioną z własnych funduszy pomoc aresztowanym przez hitlerowców płoczanom.

Bardzo popularnym w Płocku był też ks. dr Bronisław Eugeniusz Lutyński, wieloletni prefekt Gimnazjum im. Władysława Jagiełły w Płocku — członek Towarzystwa Naukowego Płockiego, założyciel Instytutu Psychologicznego w Płocku, którego działalności poświęcał się, jako głównej pasji swego życia, z ogromnym entuzjazmem i nakładem pracy.

Dużym uznaniem w mieście cieszył się też ks. dr Czesław Pacuszka, autor licznych książek, tłumaczeń z języka francuskiego oraz artykułów publikowanych w prasie codziennej i pismach literackich i naukowych, znany w Płocku jako znakomity kaznodzieja, którego kazania, piękne w formie i głębokie w treści, uważane były jako niedościgny wzór trafiających do ludzi przemówień.

Czwartą w pewnym sensie część książki stanowią życiorysy czterech alumnów Seminarium Du-

chownego w Płocku, z których trzech zostało zamordowanych w obozach hitlerowskich.

Bardzo cennym uzupełnieniem książki jest zestawienie danych dotyczących martyrologii duchowieństwa. Wykazy kapłanów według lat zgonu lub aresztowania, jak również według obozów, w których utracili życie i sposobu zadania śmierci (rozstrzelanie, powieszenie) oraz wykaz zmarłych po powrocie z obozów lub więzień stanowią cenne statystyczne podsumowanie przedstawionych materiałów.

Z zestawień tych widać, że zamordowano łącznie dwóch biskupów, 105 księży i 3 kleryków, z czego w samych tylko obozach w Działdowie i w Dachau — 76 duchownych, a rozstrzelano i powieszono 16 księży.

Największa liczba aresztowanych na ogółem 141 księży — 123 przypada na lata 1939—1941; zamordowanych na ogólną liczbę 105 — na lata 1939—1942 — 93 księży.

Bogata bibliografia przedmiotu przedstawiona w wykazie kończącym książkę oraz cytowana przy każdym biogramie, sporządzona z dużą starannością, wyczerpuje wszystkie dostępne publikacje. Wśród pozycji tych na szczególną uwagę zasługują prace badawcze ks. prałata infulata dra Wacława Jezuska, który kompletowaniu materiałów dotyczących księży diecezji płockiej zamordowanych w latach wojny poświęcił wiele, pełnych wysiłku lat pracy.

Dzieło ks. dra Grzybowskiego zasługuje niewątpliwie na bardzo wysoką ocenę. 264 biogramy zebrane, mimo dużych trudności, z ogromną sumiennością, jak zresztą wszystkie dotychczasowe publikacje Autora, przedstawione są oszczędnym i komunikatywnym językiem, przesadzając treścią i formą szerokie kręgi odbiorców książki.

Dla przyszłych opracowań, zarówno roli księży w czasie okupacji, jak również problemu biologicznego wyniszczenia inteligencji polskiej przez naziistów, a także dla opracowań problematyki hitleryzmu i walki narodu polskiego, książka ma i będzie miała nieprzeciętną wartość.

Należałoby wyrazić nadzieję, że spełni jeszcze uboczną funkcję inspirując do opracowania martyrologii innych zawodów i grup społecznych.

Książka rozejdzie się niewątpliwie w krótkim przeciągu czasu, przesadzając konieczność drugiego wydania.

Czegóż można życzyć Autorowi i czytelnikom drugiego wydania? Przede wszystkim uzyskania uzupełniających materiałów do życiorysów, a także kilku brakujących zdjęć, co pozwoli na rozszerzenie i uzupełnienie biogramów. Staranność opracowania nie wskazuje na konieczność poprawek, drobnym mankamentem korektorskim jest pominięcie przy

nazwiskach księży w rubryce powieżeń i zamordowań oznaczenia „ks.”.

Za właściwe należałoby uznać uzupełnienie w kilku wypadkach (np. ks. arcybiskup Nowowiejski, ksiądz Figielski, Skierkowski, Lutyński, Góralski i Grabowski), wzmianką o ich członkostwie w Towarzystwie Naukowym Płockim, informującą o zainteresowaniach naukowych tych księży (zwłaszcza, że i Autor jest członkiem TNP).

Konieczną wydaje się też wzmianka, że zamordowanego przez hitlerowców księdza Władysława Skierkowskiego, wybitnego i zasłużonego dla kultury polskiej znawcy folkloru kurpiowszczyzny, Towarzystwo Naukowe Płockie uczciło wnuruowaniem w roku 1978 tablicy pamiątkowej.

Walor książki w drugim jej wydaniu Autor mógłby jeszcze zwiększyć przez wprowadzenie przed biogramami części poświęconej podłożu historycznemu przedstawionych zdarzeń. Dla tych, którzy nie przeżyli okupacji hitlerowskiej opracowanie takie ułatwiłoby obok uzyskania wiadomości jak to było, także odpowiedzi na pytanie jak się to mogło stać. Odpowiednikiem tak pojętej części pierwszej, byłoby zakończenie, które dzięki erudycji i talentom naukowym Autora mogłyby uzupełnić historiograficzną pracę głęboką historiozoficzną syntezą, podnosząc jeszcze rangę dzieła.

Na zakończenie wypadłoby wspomnieć o urzędzonej na podstawie zebranych przez ks. dra Grzybowskiego materiałów, wystawy w Muzeum Mazowieckim o tytule identycznym z książką. Scenariusz i tekst informatora opracowała mgr Bożena Ostrowska, stronę plastyczną objął mgr Tadeusz Zaremba.

Wystawa otwarta przez biskupa płockiego została zorganizowana przejrzyście i z dużą starannością. Dzięki znacznej liczbie zdjęć, dobrze opracowanym tekstom i krótko lecz celnie przedstawionym wprowadzeniom historycznym bardzo mocno przemawiała do licznych zwiedzających.

Przedstawienie faktów zarówno w książce, jak i na wystawie — ma nie tylko dla diecezji płockiej, ale dla całego Kościoła polskiego — bardzo poważne znaczenie. Szczególnego podkreślenia wymaga przy tym silny wydzźwięk patriotyczny pracy ks. dra Grzybowskiego.

Naród to nie tylko pokolenia żyjące, to także ci, którzy odeszli i ci, którzy przyjdą po nas. Obowiązkiem każdego pokolenia jest utrzymanie trwałej więzi z przeszłością. Z całej książki przebijają mocne odczucie przez Autora tej właśnie prawdy i to obok spojrzenia od strony Kościoła — stanowi tytuł do wysokiej oceny dzieła także z punktu widzenia narodowej powinności.

Kazimierz Askanas